DİLBİLGİSİ: ARAPÇADA SULÂSÎ MEZÎD FİİLLER

القواعِد: الفعل الثلاثي المزيد

Arapçada fiiller, kök harfleri itibariyle en az üç harften oluşur. Üç harften oluşanlara sulâsî (örneğin شَرِبَ, فَتَحَ, جَلَسَ gibi) denir.

Bu fiillerin kök harflerine, yeni anlamlar elde etmek amacıyla bir, iki veya en çok üç harf eklenebilir. Eklenen bu harflere *ziyade harf*, ziyade harfi olan fiile de *mezîd* (artırılmış, ziyade harf eklenmiş) fiil denir. Bu bölümde sulâsî fiile bir harf eklenerek elde edilen fiil kalıpları üzerinde duracağız.

Sulâsî fiiller, mâzî ve muzâri formları itibariyle altı farklı biçimde görünmekte, emir ve mastarları da çeşitlilik göstermekteydi. Oysa mezîd fiillerin gerek mâzî, gerek muzâri, gerekse emir ve mastar durumları tektir ve fiilden fiile değişkenlik göstermez.

Sulâsî fiillere bir harf eklenerek elde edilen 3 fiil kalıbı bulunmaktadır. Bunlar:

1. Başa hemze getirilmek suretiyle elde edilen أَفْعَلَ (*ef'ale*),
2. 'Aynu'l-fiilin tekrarlanması (şedde ile harekelenmesi) ile elde edilen فَعَّلَ (*fa''ale*),
3. Fâu'l-fiilden sonra bir elif eklenerek elden edilen فاعَلَ (*fâ'ale*) kalıplarıdır.

Sulâsî fiiller bu kalıplara girdiklerinde yeni anlamlar kazanırlar. Şimdi sulâsî fiile bir harf eklenerek elde edilen bu kalıpların mâzî, muzâri, emir ve mastar hallerini bir tablo olarak görelim:

Mastar	Emir	Muzâri	Mâzî
إِفْعالٌ	أَفْعِلْ	يُفْعِلُ	أَفْعَلَ
تَفْعِلَةٌ – تَفْعِيلٌ	فَعِّلْ	يُفَعِّلُ	فَعَّلَ
فِعالٌ – مُفاعَلَةٌ	فَاعِلْ	يُفاعِلُ	فاعَلَ

dikkat

Bu kalıplar mâzî yapılarıyla adlandırılabildikleri gibi mastar biçimleriyle de adlandırılabilirler. Örneğin, *ef'ale* kalıbı *if'âl* olarak, *fa''ale* kalıbı *tef'îl* olarak, *fâ'ale* kalıbı *mufâ'ale* olarak da anılabilir.

Burada dikkat edilmesi gereken en önemli husus, sulâsî fiile bir harf ekleyerek elde edilen fiillerin muzârilerinde muzâraat harfinin hep damme ile harekelenmesidir. Oysa sulâsî mucerred fiillerde muzâraat harfi hatırlayacağınız üzere hep fetha ile harekelidir.

Şimdi yeni anlamlar elde etmek için kullanılan bu kalıpların her birinin anlamca işlevi üzerinde duralım:

1. أَفْعَلَ (veya إِفْعالٌ) kalıbı:

Geçişsiz olan (nesne almayan) bir fiil bu kalıba uyarlanmak suretiyle geçişli hâle gelir. Geçişli bir fiil de bu kalıba uyarlanmak suretiyle çift geçişli (iki nesne alan fiil) hâle gelir. Örnek:

خَرَجَ : Çıktı → أَخْرَجَ : Çıkardı

سَعِدَ: Mutlu oldu → أَسْعَدَ : Mutlu etti, mutlandırdı

خَرَجَ اللاعِبُ. (Oyuncu çıktı.)

أَخْرَجَ الحَكَمُ اللاعِبَ. (Hakem oyuncuyu çıkardı –ihraç etti-.)

سَعِدْتُ بِمَعْرِفَتِكَ. (Seni tanıdığıma mutlu oldum.)

أَسْعَدَتْني زِيارَتُكَ. (Ziyaretin beni mutlu etti.)

Bu kalıbın mâzî, muzâri, emir ve mastar biçimi şu şekildedir:

Mastar	Emir	Muzâri	Mâzî
إِفْعالٌ	أَفْعِلْ	يُفْعِلُ	أَفْعَلَ

Şimdi sahîh ve mu'tel bazı fiillerin bu kalıba uyarlanışını ve anlamca uğradığı değişimi bir tabloda inceleyelim:

Mastar	Emir	Muzâri	Mâzî	
إِنْزالٌ indirmek	أَنْزِلْ indir!	يُنْزِلُ indiriyor	أَنْزَلَ indirdi	نَزَلَ indi
إِفْهامٌ anlatmak	أَفْهِمْ anlat!	يُفْهِمُ anlatıyor	أَفْهَمَ anlattı	فَهِمَ anladı
إِقامَةٌ ikamet etmek	أَقِمْ ikamet et	يُقِيمُ ikamet ediyor	أَقامَ ikamet etti	قامَ kalktı
إِعْدادٌ hazırlamak	أَعِدَّ hazırla	يُعِدُّ hazırlıyor	أَعَدَّ hazırladı	عَدَّ saydı

Arapçada nesne almayan fiillere geçişsiz fiil anlamında "lâzım fiil – الفِعْلُ اللازِمِ" diyoruz. Nesne alan fiile ise, geçişli fiil anlamında "mute'addî fiil -الفِعْلُ المتعَدِّي" adı verilir.

Yukarıdaki tabloda geçişsiz fiillerin bu kalıba uyarlanmak suretiyle nasıl geçişli hâle geldiğini veya geçişli bir fiilin nasıl çift geçişli (iki nesne alan) bir fiil haline geldiğini görüyorsunuz. Konuya girişte (خَرَجَ) ve (سَعِدَ) fiilleri kullanılarak geçişsiz bir fiilin bu kalıpta nasıl geçişli hâle geldiğine örnek niteliğinde cümlelere yer verilmişti. Şimdi de geçişli bir fiilin bu kalıpta nasıl çift geçişli olduğunu görelim.

فَهِمَ الطَّالِبُ الدَّرْسَ. (Öğrenci dersi anladı.)

أَفْهَمَ المُعَلِّمُ الطَّالِبَ الدَّرْسَ. (Öğretmen öğrenciye dersi anlattı –dersi anlamasını sağladı-.)

أَفْهَمَ : Mâzî fiil (mezîd, أَفْعَلَ kalıbından)

المُعَلِّمُ : Fâil, merfû, ref alâmeti sondaki damme.

الطَّالِبَ : 1. Mef'ûl, mansûb, nasb alâmeti sondaki fetha.

الدَّرْسَ : 2. Mef'ûl, mansûb, nasb alâmeti sondaki fetha.

Bu kalıba giren fiillerin çekimi tıpkı sulâsî mucerred fiillerin mâzî ve muzâri çekimleri gibi yapılır. Bir başka ifadeyle sulâsî bir fiilin mâzî çekiminde fiilin sonuna gelen ekler ile muzâri çekiminde fiilin başına ve sonuna gelen eklerin aynısı mezîd fiillerin mâzî ve muzâri çekimlerinde de gelir. Dolayısıyla emir ve nehiy çekimlerinde de bir değişiklik yoktur. Aşağıdaki örnek cümleri inceleyelim.

أَفْهَمْتُ خَلِيلاً المَسْأَلَةَ. (Meseleyi Halil'e anlattım.)

أَوْقَفَتْ شُرْطِيَّةُ المُرورِ السَّيَّاراتِ. (Kadın polis arabaları durdurdu.)

المُوَظَّفُونَ أَرْكَبوا الأَطْفالَ على الحِصانِ. (Görevliler çocukları ata bindirdiler.)

يُرْسِمُ المُعَلِّمُ الطُّلّابَ شَكْلَ الجَبَلِ. (Öğretmen öğrencilere dağ şekli çizdiriyor.)

﴿كُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ.﴾ A'râf Sûresi 31
(Yiyiniz, içiniz, israf etmeyiniz. Allah şüphesiz israf edenleri sevmez.)

2. فَعَّلَ (veya تَفْعِيل) kalıbı:

Geçişsiz bir fiili geçişli, geçişliyi de çift geçişli yapmak için kullanılır. Bazen mübalağa ifade eder, yani eylemin çokça yapıldığını bildirir. Bu kalıbın mâzî, muzâri, emir ve mastar biçimi şu şekildedir:

Mastar	Emir	Muzâri	Mâzî
تَفْعِيلٌ	فَعِّلْ	يُفَعِّلُ	فَعَّلَ

Şimdi عَلِمَ fiilini فَعَّلَ kalıbına koyarak yapı ve anlam değişimini gözlemleyelim:

Mastar	Emir	Muzâri	Mâzî
تَعْلِيمٌ öğretim	عَلِّمْ öğret!	يُعَلِّمُ öğretiyor	عَلَّمَ öğretti

Arapçada bazı fiiller *ef'ale* kalıbına uyarlanarak, bazıları da *fa"ale* kalıbına uyarlanarak geçişli veya çift geçişli hâle getirilir. Bazen bir sulâsî fiil hem ef'ale hem de *fa"ale* kalıbına uyarlanabilir, ancak anlamları arasında farklılık olur. Bunları fiilleri tanıdıkça öğreneceksiniz. Şimdi iki fiil üzerinde bu durumu gösterelim:

عَلِمَ : Bildi → أَعْلَمَ : Bildirdi → عَلَّمَ : Öğretti

كَمُلَ : Kemale erdi → أَكْمَلَ :Tamamlandı, ikmal etti → كَمَّلَ : Mükemmel hale getirdi, mükemmelleştirdi

Bu kalıbın mubalağa, yani bir işin çokça yapıldığını ifade etmek için de kullanıldığını belirtmiştik. Aşağıdaki fiiller buna örnektir:

قَطَعَ : Kesti → قَطَّعَ : Lime lime doğradı

مَزَقَ : Yırttı → مَزَّقَ : Parçaladı, paramparça etti

Şimdi sahîh ve mu'tel bazı fiillerin bu kalıba uyarlanışını ve anlamca uğradığı değişimi bir tabloda inceleyelim:

Mastar	Emir	Muzâri	Mâzî	
تَقْدِيمٌ sunmak, takdim etmek	قَدِّمْ sun, takdim et!	يُقَدِّمُ sunar, takdim eder	قَدَّمَ sundu, takdim etti	قَدِمَ geldi
تَحْمِيلٌ yüklemek	حَمِّلْ yükle!	يُحَمِّلُ yükler	حَمَّلَ yükledi, taşıttı	حَمَلَ taşıdı
تَنْوِيمٌ uyutmak	نَوِّمْ uyut!	يُنَوِّمُ uyutur	نَوَّمَ uyuttu	نَامَ uyudu
تَقْوِيَةٌ güçlendirmek	قَوِّ güçlendir!	يُقَوِّي güçlendirir	قَوَّى güçlendirdi	قَوِيَ güçlü oldu
تَقْبِيلٌ öpmek	قَبِّلْ öp!	يُقَبِّلُ öper	قَبَّلَ öptü	قَبِلَ kabul etti

Bu tabloyu incelediğimizde, bazı sulâsî fiillerin bu kalıba uyarlandığında esas anlamını muhafaza ederken, bazı fiillerin ise esas anlamından kısmen veya tamamen uzaklaştığını görüyoruz (örneğin قَدِمَ - قَدَّمَ ve قَبِلَ - قَبَّلَ fiilleri). Ayrıca ecvef fiilin bu kalıba uyarlanışında illetli harfin aslının ortaya çıkarak şeddelendiğini نَامَ - نَوَّمَ örneğinde fark etmiş olmalısınız. Eğer ecvef fiil, aslı "ye" olan 2. kalıptan bir fiil olsaydı, o zaman "ye" harfi ortaya çıkarak şeddelenecekti: سَارَ - سَيَّرَ (yürüdü-yürüttü) gibi.

Yine yukarıdaki tablonun incelenmesinden, nâkıs fiilin mastarının diğer fiillerinkinden farklı olarak تَفْعِلَةٌ kalıbında geldiğini gözlemlemiş olmalısınız. Gerçekten de pek çoğu Türkçede isim olarak kullanılan nâkıs fiil mastarları *tef'îl* kalıbında değil, *tef'ile* kalıbında kullanılır. Örneğin *tahliye*, *takviye*, *tavsiye*, *tesniye*, *tezkiye*, *tevriye* gibi.

3. فَاعَلَ (veya مُفَاعَلَةٌ) kalıbı:

Bu kalıbın en önemli özelliği işdeşlik ifade etmesidir, yani karşılıklı yapılan eylemler için kullanılmasıdır. Mesela güreşmek, savaşmak, dövüşmek (boks yapmak), yazışmak, görüşmek gibi. Bu kalıbın mâzî, muzâri, emir ve mastar biçimi şu şekildedir:

Mastar	Emir	Muzâri	Mâzî
مُفَاعَلَةٌ / فِعالٌ	فَاعِلْ	يُفَاعِلُ	فَاعَلَ

Şimdi sahîh ve mu'tel bazı fiillerin bu kalıba uyarlanışını ve anlamca uğradığı değişimi bir tabloda inceleyelim:

Mastar	Emir	Muzâri	Mâzî	
مُقَاتَلَةٌ – قِتَالٌ savaşmak	قَاتِلْ savaş!	يُقَاتِلُ savaşır	قَاتَلَ savaştı	قَتَلَ öldürdü
مُقَابَلَةٌ görüşmek	قَابِلْ görüş!	يُقَابِلُ görüşür	قَابَلَ görüştü	قَبِلَ kabul etti
مُلَاكَمَةٌ dövüşmek (boks yapmak)	لَاكِمْ dövüş! (boks yap!)	يُلَاكِمُ dövüşür (boks yapar)	لَاكَمَ dövüştü (boks yaptı)	لَكَمَ yumruk attı
مُصَارَعَةٌ – صِرَاعٌ güreşmek, mücadele etmek	صَارِعْ güreş, mücadele et!	يُصَارِعُ güreşir, mücadele eder	صَارَعَ güreşti, mücadele etti	صَرَعَ yere serdi, yere fırlattı
مُشَاهَدَةٌ izlemek	شَاهِدْ izle!	يُشَاهِدُ izliyor	شَاهَدَ izledi	شَهِدَ tanık oldu, tanıklık etti
مُحَاوَلَةٌ denemek, çabalamak	حَاوِلْ dene, çabala!	يُحَاوِلُ çabalar, dener	حَاوَلَ çabaladı, denedi	حَالَ dönüştü
مُقَاوَمَةٌ direnmek	قَاوِمْ diren!	يُقَاوِمُ direnir	قَاوَمَ direndi	قَامَ kalktı
مُبَايَعَةٌ biat etmek	بَايِعْ biat et!	يُبَايِعُ biat eder	بَايَعَ biat etti	بَاعَ sattı
مُعَانَاةٌ boğuşmak, muzdarip olmak	عَانِ boğuş!	يُعَانِي muzdarip olur, boğuşur	عَانَى muzdarip oldu, boğuştu	عَنَى kastetti, demek istedi
مُآخَذَةٌ suçlamak	آخِذْ suçla!	يُؤَاخِذُ suçlar	آخَذَ suçladı	أَخَذَ aldı
مُسَاعَدَةٌ yardım etmek	سَاعِدْ yardım et!	يُسَاعِدُ yardım eder	سَاعَدَ yardım etti	سَعِدَ mutlu oldu

Yukarıdaki tabloyu incelediğimizde, bazı sulâsî fiillerin bu kalıba uyarlandığında esas anlamını muhafaza ederken, bazı fiillerin ise esas anlamından kısmen veya tamamen uzaklaştığını görüyoruz. Ayrıca ecvef fiilin bu kalıba uyarlanışında illetli harfin aslının ortaya çıkarak fetha ile harekelendiğini بَايَعَ – بَاعَ, قَاوَمَ – قَامَ, حَاوَلَ – حَالَ örneklerinde fark etmiş olmalısınız.

Bu kalıbın mastarının iki biçimde gelmesine rağmen, bazı fiillerin her iki biçimde de (قَاتَلَ ve صَارَعَ fiillerinin mastarlarında olduğu gibi) mastara sahip olduğu halde diğerlerinin sadece *mufâ'ale* (مُفَاعَلَةٌ) kalıbında mastar formuna sahip olduğu dikkatinizi çekmiş olmalıdır. Bu kalıba giren bir fiilin her iki formda da mastarının olması gerekmemektedir. Diğer taraftan nâkıs fiil (عَنَى örneğinde) bu kalıba uyarlandığında, mastar formunun aldığı biçimin diğerlerinden farklı olduğunu (مُعَانَاةٌ örneğinde) görüyorsunuz.

Yine *âhaze* (آخَذَ) örneğinde mehmûzu'l-fâ olan bir fiilin hemzesi ile uzatma elifinin yan yana gelmesi sonucu آخَذَ (âhaze) biçiminin ortaya çıktığını görünüz.

Burada şunu da biliniz ki, *mehmûzu'l-fâ* (yani ilk harfi hemzeli olan bir fiil) şayet أَفْعَلَ kalıbına uyarlanırsa, yine ilk hece "آ" biçiminde görünecektir. Örneğin أَمِنَ fiili, أَفْعَلَ kalıbına uyarlandığında mâzî formu أَأْمَنَ (*e'mene*) değil, آمَنَ (*âmene*) biçiminde olur. Mâzî formları aynı görünen bu tür mezîd fiillerin (أَفْعَلَ) kalıbından mı, yoksa (فاعَلَ) kalıbından mı oldukları muzâri kullanımlarında kendini belli eder: آخَذَ'nin muzârisi *yu'âhizu* (يُؤَاخِذُ) iken, آمَنَ'nin muzârisi *yu'minu* (يُؤْمِنُ)'dur. Bu tür durumlarda ayrım yapamadığınızda bir sözlükten yardım alabilirsiniz.

Yeri gelmişken Arapça bir sözlüğün nasıl kullanılacağına değinmekte yarar var. Arapça sözlüklerin bir bölümü alfabetik bir düzende kelimeleri verirken önemli bir bölümü, özellikle klasik sözlükler kelimeleri tümüyle alfabetik sırada değil, sulâsî yapı (üçlü kök) esasında alfabetik düzende verir. Bunun sebebi, Arapça söz varlığının önemli bir bölümünün sulâsî fiilden türemesidir. Mesela *ketebe* (كَتَبَ) fiilinden "kâtib, kitâb, mektûb, mekteb, mektebe, mukâtebe, kâtebe, istektebe, miktâb, kitâbe, kutub, kuttâb, kuteybe, iktetebe, mukâtib, muktetib, kâtibe, istiktâb, iktitâb, ektebe, tekâtebe" gibi pek çok kelime türemiştir ve bu kelimelerin anlamını öğrenmek için sözlüğe başvurduğunuzda, tümünün *ketebe* (كَتَبَ) fiilinin altında sıralandığını göreceksiniz. Bu kelimelerden herhangi birinin anlamını öğrenmek için klâsik bir sözlüğe başvurduğunuzda, şayet aradığınız kelimenin *ketebe*'den türediğini bilmezseniz sözlüğü kullanamazsınız. O hâlde sözlük kullanabilmek için mezîd bir fiilin üçlü kökünü (sulâsî formunu) de bulabilmemiz önem taşımaktadır. Bunun için şöyle bir yol izlenebilir:

1. Mâzî veya muzâri yapıdaki bir fiilin harflerini sayınız. Üç harften fazla ise bu fiil mezîd bir fiildir, yani *ziyade* –fazla- harfi vardır. Fiilin muzârisinde muzâraat harfi damme ile harekeli ise veya fiil dört harften müteşekkil ise sulâsî fiile bir harf ekleyerek elde edilen bir fiil olduğu ortaya çıkar. Sıradaki işlem ziyade harfin hangisi olduğunun belirlenmesidir.
2. Mâzî form itibariyle ziyade harfler üç tanedir: a) Başa gelen bir hemze, b) Fâu'l-fiilden sonra gelen bir elif, c) 'Aynu'l-fiilin ikilenmesi.
3. Ziyâde harfi belirleyip daire içine aldığınızda, geri kalan harfler size üçlü kökü (sulâsî formu) verir.

Şimdi, aşağıdaki fiillerin üçlü kökünü yani sulâsîsini bulalım:

نَاقَشَ : Burada 4 harf var, *fâu'l-fiil*'den sonraki elif *ziyade* harf olarak hemen görünüyor. Onu çıkardığımızda geriye (نقش) kalıyor. Dolayısıyla üçlü kök (sulâsî form) (نقش)'dir.

أَظْهَرَ : Burada 4 harf var, biri ziyade harf olmalı. Baştaki hemze fazla harftir. Geriye kalan (ظهر) fiilin sulâsîsidir.

كَاتِبٌ
كِتَابَةٌ
كُتَّابٌ
مُكَاتَبَةٌ
مَكْتَبٌ
مَكْتَبَةٌ
مَكْتُوبٌ
أَكْتَبَ
اِكْتَتَبَ
كُتُبٌ
اِسْتَكْتَبَ
كَاتَبَ
كِتَابٌ
مِكْتَابٌ
كَاتِبٌ
مُكْتَتِبٌ
كِتَابِي
اِكْتِتَابٌ
كُتَيِّبَةٌ
اِسْتِكْتَابٌ
تَكَاتُبٌ
كَ تَ بَ

Öğrenme Çıktısı

2 Sulâsî fiile bir harf eklenen mezîd fiil kalıplarını mazî, muzâri, emir ve mastar şekilleriyle tanıyabilme

Araştır/ Tekrarla 2

Mezîd fiillerde bulunan anlam değişimlerini Arapça sözlüklerden araştırınız.

İlişkilendir/ Karşılaştır

Kur'ân-ı Kerîm'in "Haşr Sûresi" 21. ve "Rahman Sûresi" 2. ve 4. ayet-i kerîmelerindeki bir harf eklenerek mezîd olan fiilleri tespit ediniz.

Anlat/ Paylaş

Sulâsî fiile bir harf eklenerek elde edilen mezîd fiil kalıplarını mâzî, muzâri, mastar ve emir olarak ezberleyiniz, arkadaşlarınızla paylaşınız.